

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ МОВЛЕННЄВИХ УМІНЬ СТУДЕНТІВ

Л. Л. ДИКА

Мова є тією невід'ємною частиною суспільства, без якої воно не може існувати. Володіючи будь-якою мовою, людина може висловлювати свої думки та почуття, отримує доступ до певної інформації, і, нарешті, може спілкуватися з іншими людьми тощо. Комунікативна функція мови є тим важливим засобом, за допомогою якого можна передати все те, що виражається, наприклад, мімікою, жестами чи символами.

Саме тому не варто забувати, що у мові важливо не тільки те, „що сказати”, а й те, „як сказати”. Мовлення студентів багатофункціональне та готує до вдосконалення, тому, розвиваючи його, потрібно створити умови для формування їх комунікативних умінь, навичок, що, у свою чергу, сприятиме духовному становленню особистості.

Варто зазначити, що у центрі уваги сучасної педагогічної думки є морально-виховна проблема. Актуальними і досі є слова відомого вітчизняного педагога К. Ушинського про моральне виховання підрастаючого покоління: „Треба виховувати позитивно гарні нахили, не даючи приводу до поганих... Неодмінно потрібно пробудити у дитини впевненість, що від неї чекають доброго” [8, с. 593].

У вітчизняній педагогічній діяльності, а також у філософських поглядах Г. Сковороди, П. Юркевича, П. Куліша, В. Сухомлинського, Г. Ващенко надається пріоритет духовному, а не матеріальному розвитку людини. Філософія серця, розроблена українською філософською думкою, зокрема Г. Сковородою, ґрунтується на платонівській і християнських традиціях, обстоює свободу волі людини, моральну цінність і значення людського вчинку. Наприклад, у центрі тверджень П. Юркевича також переважає думка про серце „...як основу душевного життя”. Як вважає учений, „...філософське пізнання розумом не є здібне охопити та розуміти все буття. Поза межами розуму стоїть та вища й глибша діяльність людської душі”, яку Юркевич називає „серцем” [8, с. 184].

У сучасних наукових дослідженнях з питань формування мовленнєвих умінь студентів висвітлюється позиція щодо розвитку емотивної сфери молодшої людини, що передбачає розвиток і виховання його цілісного мислення, а відтак і мовленнєвих умінь.

Варто зазначити, що значні труднощі викликають у студентів не лише визначення змісту понять, а й оперування поняттями в нових умовах, коли відомі їм слова вони повинні використовувати у різних комунікативних ситуаціях, у процесі самостійного вживання слова у власному тексті.

Саме тому вдосконалення техніки мовлення студентів, як правило, позначається на його змістовності, є засобом інтелектуального збагачення кожного з мовців, неабиякого зростання його розумово-мовленнєвої сутності, а відтак є результатом досконалого володіння рідною мовою, показником культури усного мовлення та мовного етикету.

Дослідженням питань етикету й культури спілкування займалося багато вітчизняних та зарубіжних лінгвістів. Так, учені Н. Бабич, Є. Беляєва, Є. Ключев, Т. Ратова, В. Юньєв цікавилися загальними проблемами спілкування та вживання етикетних висловлювань. Такі дослідники, як І. Амирянц, Г. Беркаш, Л. Григор'єв, А. Гурочкіна, А. Іванов, Я. Радевич-Винницький, Н. Формановська розглядали конкретні етикетні ситуації в українській мові.

Необхідність досконалого, ґрунтовного володіння державною мовою майбутніми фахівцями висвітлюють у своїх працях Н. Бабич, Й. Гах, С. Глущик, М. Зубков, С. Караман, М. Пентилюк, А. Токарська, С. Шевчук. Науковці переконливо доводять, що в основі розвитку комунікативних умінь лежить тісний взаємозв'язок усної і писемної форм мови, навчання діяльності спілкування, створення на заняттях таких умов, які б сприяли бажанню студентів брати участь у мовленнєвій діяльності.

Однак, незважаючи на наявність значної кількості досліджень щодо культури мовлення загалом, недостатньо вивченим залишається такий аспект, як специфіка формування мовленнєвих умінь студентів, зокрема психолого-педагогічний аспект.

Саме тому метою статті є висвітлення психолого-педагогічних особливостей мовленнєвих умінь студентів, специфіки формування та розвитку їхньої культури мовлення, а також з'ясування семантико-стилістичних, структурних та граматичних особливостей мовленнєвого етикету.

Культура мови як нерозривна складова особистості – одна з перших ознак культури людини та суспільства. Вона включає в себе багато понять і вимагає постійної уваги до мовної поведінки

особистості. З розвитком мовлення тісно пов'язане, насамперед, питання інтелектуального розвитку особистості. Не випадково практично всі видатні психологи і педагоги приділяли велику увагу питанням інтелектуального розвитку дитини засобами мови. Пізнання мови на різних її рівнях є джерелом різнобічних знань, засобом розвитку мислення, мовлення, духовного збагачення людини.

Формування та розвиток культури мовлення і мислення студентів, тобто вміння відбирати й свідомо використовувати у спілкуванні ті елементи системи мовних засобів, що найкраще забезпечують у певній конкретній мовленнєвій ситуації досягнення поставленої мети – важлива складова сучасного навчально-виховного процесу вищого навчального закладу.

Залежно від змісту й мети висловлювання у процесі спілкування відбувається певний добір і комбінування найбільш точних, влучних слів. Вибір слова для спілкування повинен відповідати встановленим нормам та має бути вмотивованим. Чим вища загальна й мовна культура особи, тим менше в неї проблем, пов'язаних із вибором слова. Чуття мови в освіченої людини веде її все ближче до того єдиного слова, що найточніше в контексті передаватиме потрібний відтінок думки.

Як відомо, суспільство виробляє певні стандартизовані норми соціальної поведінки (у тому числі і мовленнєвої), які визначаються уявленнями про шаблони поведінки у конкретній ситуації. Щоб функціонувати як єдине ціле, як складна соціальна система, суспільство має встановити такі рамки поведінки індивідів, у яких ця поведінка стає одноманітною, стабільною, такою, що повторюється. Саме такими рамками й є етикет – система правил зовнішньої культури людини, її поведінки, пристойності, гарного тону тощо. У суспільстві він функціонує у двох основних формах поведінки: мовленнєвої і немовленнєвої. Як правило, ці форми поведінки тісно між собою пов'язані й взаємозалежні [1, с. 136].

Зазначимо, що сьогодні поняття „культура” і „мова” є об'єднаними в царині духовних вартостей кожної людини і всього суспільства. Неабияке значення має тон розмови, вміння вислухати іншого, вчасно й доречно підтримати тему. Ввічливість, уважність і чемність – основна вимога мовного етикету.

Вдосконалення техніки мовлення, як правило, позитивно позначається на його змістовності, є засобом інтелектуального збагачення кожного з мовців, неабиякого зростання його розумово-мовленнєвої сутності. Людині властиве природне, часто неусвідомлюване прагнення до нового в усьому (діях, думках, мовленні), прагнення мати у своєму розумовому арсеналі і використовувати елементи того, що позитивно вирізняє окрему особу серед співрозмовників [3, с. 68].

У мисленні й мовленні завжди взаємодіють такі два визначальні чинники, як зміст і форма вираження висловлюваного. Це досягається поступово, здобувається життєвим досвідом, особистісними знаннями, загальною й професійною ерудицією мовця.

Мова і мовлення є продуктом культури і невід'ємною її складовою. Саме мова сформувала людину як особистість та творця культурних цінностей. Формуючи людину в плані духовному, інтелектуальному і моральному, мова обслуговує потреби суспільства через цілий ряд важливих функцій, які практично реалізуються у мовленнєвій діяльності:

- мисленнєва (мова є інструментом і засобом мислення, формою існування думки);
- пізнавальна (засобами мови людина пізнає світ, навколишню дійсність);
- комунікативна (мова є засобом спілкування);
- навчально-культурологічна (за допомогою мови людина усвідомлює себе представником певного народу) [7, с. 107].

Саме тому виховання у студентів мовної свідомості є визначальними факторами в навчально-виховному процесі ВНЗ. Сьогодні досконале володіння мовою стає важливим компонентом професіограми фахівців різного профілю. Повний вияв професійних обдарувань індивіда відбувається засобами мовлення, оскільки саме таким способом особа може реалізувати себе в різних життєвих ситуаціях, скоригувати хід міжособистісного спілкування, що забезпечує ефективну взаємодію у середовищі певного колективу тощо.

Навчаючи і виховуючи студентів, кожен викладач своїм прикладом має підтвердити, що мовна культура людини має стати надійною опорою у вираженні її незалежної думки, розвиненості людських почуттів. Сьогодні перед викладачами ВНЗ стоїть завдання, щоб кожен студент оволодів і засобами комунікативної професійної компетентності як засобом мовної комунікації та як інформаційної складової.

Оскільки комунікативна компетенція є творчою здатністю людини послуговуватися інвентарем мовних засобів, то у зв'язку з цим особливої актуальності набуває проблема виховання у мовця, що усвідомлено творчо користується мовою як засобом самотворення, самоствердження і самовираження, загальнолюдських ціннісних орієнтирів.

Окрім того, студенти мають оволодіти правилами поведінки, вивчити формули мовного етикету, пам'ятати, що необхідною й важливою складовою частиною спілкування є ситуації «ввічливого контакту» між комунікантами, зокрема, ситуації вітання, знайомства, прощання, подяки, вибачення, поздоровлення.

Важливим є той факт, що підвищенню рівня культури професійного мовлення студентів сприяє збагачення їхнього активного ділового словника. Зазначимо, що найдоцільніше використовувати для цього тексти офіційно-ділового стилю, вправи, завдання, побудовані на матеріалі професійного спрямування.

Розвиткові мовної майстерності і виробленню ціннісних орієнтирів сучасної молоді (людська культура, людяність, почуття власної гідності, уміння вільно й грамотно висловлюватись тощо) сприяє висвітлення взаємозв'язку вербальних і невербальних засобів спілкування (евристичні бесіди, розповіді, прийом зосередження уваги на зовнішній поведінці учасників діалогу тощо) [5, с. 64].

Зазначимо, що чим доречніше людина висловлюється, тим швидше й легше вона встановлює контакти з іншими носіями мови. Спілкуючись, людина змінюється, відмовляється від певних звичок у власній поведінці, передусім у мовленнєвій, бо по-різному сказане слово неоднаково впливає на співрозмовників, по-різному їх налаштовує. Вихована людина прагне сформулювати в собі не будь-які, а тільки соціально й етично позитивні мовленнєві навички, необхідні для високого рівня культури спілкування [6].

Саме тому формування культури мовлення студентів суттєво визначається змістом навчальних занять. Говорячи про мовленнєві вміння студентів, варто окреслити об'єктивні та суб'єктивні чинники, які і визначають рівень їх мовленнєвих умінь.

Так, до об'єктивних явищ мовлення як показників найраціональнішого використання мови належать такі позамовні й мовні реалії:

- суспільна свідомість громадян, їхнє ставлення до мови, розуміння ними місця, питомої ваги і функцій мови для себе і для інших;
- стан мовних знань та мовленнєвої – усної й писемної – культури носіїв мови;
- рівень стильового й стилістичного членування мови, її утвердження і вияв у ній усіх стилів та жанрів мови, відпрацьованість у кожному стилі мовленнєвої техніки, стилей вірних засобів – структурних, значеннєвих і функціональних [1, с. 78].

До суб'єктивних явищ мовлення належать такі, які виявляються в індивідуальному усному й писемному мовленні і залежать від чинників, пов'язаних із мовцем, зокрема від:

- рівня освіти, професії, характеру, темпераменту мовця;
- настрою мовця в момент мовлення;
- усвідомлення мовцем мети свого висловлювання;
- фізіологічного і психічного стану, самопочуття мовця;
- особистісної орієнтації на когось або на щось під час мовлення;
- розумово-емоційної налаштованості того, хто висловлюється [1, с. 78].

Тільки суб'єктивні ознаки мовлення індивідуалізують мовлення кожного учасника комунікативного процесу.

Окрім того, у процесі формування комунікативної компетенції студентів на заняттях слід орієнтуватися, передусім, на міжособистісне, міжгрупове вербальне спілкування, що є найефективнішим видом взаємодії людей. Саме міжособистісне спілкування є однією з форм задоволення комунікативних потреб людини, воно сприяє самовираженню особистості, повному взаєморозумінню співрозмовників і, нарешті, швидкому отриманню необхідної інформації.

Засобами комунікативної діяльності є різні знакові системи, передусім мовлення. Не випадково функціональне значення людського мовлення як засобу і чинника соціального спілкування в останній час все більше стає предметом спеціальних досліджень. Важливою є концепція „мовленнєвого спілкування”, запропонована О. Леонтьєвим, де спілкування розглядається, передусім, як мовленнєва діяльність, котра аналізується у взаємозв'язку зі спілкуванням і з точки зору її психологічної обумовленості [8, с. 123].

Специфіка студентського віку полягає якраз у тому, що він є етапом, коли відбувається якісний стрибок у володінні усним мовленням – переважають природно-вмотивовані форми мовленнєвої поведінки, розвиваються такі складні її форми, як бесіда, диспут, дискусія.

Формуючи мовленнєві вміння студентів під час навчально-виховного процесу у ВНЗ, потрібно приділяти особливу увагу їх мотиваційно-змістовій стороні мовленнєвого спілкування. Цього можна досягти шляхом:

- 1) зміни спрямованості уваги студентів із мовного оформлення їхнього монологічного висловлювання на зміст мовлення;
- 2) поступового зняття регламентації відносно вибору змісту та форми його вираження;
- 3) стимулювання продуктивної мовленнєво-розумової діяльності студентів на основі певної ситуації спілкування.

Важливе місце у процесі формування мовленнєвих умінь студентів належить саме міркуванню, через те що оволодіння цією формою мовлення та відповідними їй мовними засобами допомагає студентам виконувати різні завдання, пов'язані з інтерпретацією побаченого або прочитаного, виступати з повідомленнями та доповідями в різних комунікативних сферах.

Студенти повинні, поряд з іншими вміннями, висловивши своє ставлення до предмета мовлення, викласти ту чи іншу подію з точки зору мовця, що є типовим для природного мовлення. Іншими словами, „розповіді” ускладнюються висловлюваннями з особистісним ставленням мовця, оцінкою змісту, характеристикою дійових осіб.

Вищесказане доводить, що процес формування культури професійного мовлення студентів складається з таких основних компонентів: засвоєння професійної лексики і термінології фаху; прищеплення навичок роботи зі словниками, довідниками; формування вміння сприймати, відтворювати й створювати фахові тексти різних видів і стилів.

Окрім того, формуючи мовленнєву культуру студентів, варто пам'ятати й про специфіку моделювання студентами мовленнєвих ситуацій, які виникатимуть у їх професійній діяльності, що породжуватиме боротьбу з мовленнєвою неохайністю в спілкуванні, а також спонукатиме до уникнення типових порушень літературної мови в мовленнєвих стереотипах фахової галузі. Щоб оволодіти цими навичками, студенти повинні засвоїти основні поняття культури мови та споріднених із нею дисциплін (стилістика, риторика, загальне мовознавство, історія мови, лінгвістика тексту, книгознавство, термінознавство, лексикографія тощо), усвідомити основні принципи культури користування українською мовою [5, с. 185].

Отже, процес формування мовленнєвих умінь студентів має такі складові: становлення духовно-інтелектуальної особистості фахівця засобами красномовства; формування загальної культури мовлення; формування культури професійного мовлення.

Формування мовленнєвих умінь студентів неможливе без урахування психолінгвістичних, філософських, педагогічних досліджень. Особливості оволодіння культурою мовлення, морально-етичними поняттями ґрунтуються на загальних психологічних закономірностях засвоєння понять, серед яких варто виділити істотні ознаки предметів, явищ, що охоплюють певне поняття, засвоєння зв'язку між поняттями, а також здатність оперувати ними в певних ситуаціях.

Список використаної літератури:

1. Бабич Н. Д. Основи культури мовлення / Н. Д. Бабич. – Львів : Світ, 1990. – 232 с.
2. Державна національна програма „Освіта (Україна XXI століття)” / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://portal.prolisok.org/osvita_ukraine_xxi.html
3. Львів М. Р. Риторика. Культура мови : [навчальний посібник для педагогічних спеціальностей вузів] / М. Р. Львів. – М. : Академія, 2002. – 272 с.
4. Непийвода Р. Як усе ж таки запровадити українську мову у наших вузах? / Р. Непийвода // Державність української мови і мовний досвід світу : Матеріали міжн. конф. – К., 2000. – 444 с.
5. Педагогічна майстерність : [підручник / І.А. Зязюн, Л.В. Крамущенко, І.Ф. Кривонос та ін.] ; за ред. І. А. Зязюна. – К. : Вища шк., 1997. – 349 с.
6. Педагогіка у запитаннях і відповідях : навч. посіб. рекомендовано МОН [Електронний ресурс] / А. І. Кузьмінський, В. Л. Омеляненко. – К., 2006. – 311 с. – Режим доступу : http://pidruchniki.com/19991130/pedagogika/pedagogika_u_zapitannyaх_i_vidpovidyah
7. Пономарів О. Д. Стилістика сучасної української мови: Підручник / О. Д. Пономарів. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2000. – 248 с.
8. Туркот Т. І. Педагогіка вищої школи : [навч. посібник] / Т. І. Туркот. – К. : Кондор, 2011. – 628 с.